

УДК 930.1:378.4(477)
ББК ТЗ(4Укр.)52

Марина Григор'сва

**Культуртрегерські організації студентів
в університетах Наддніпрянської України
у другій половині XIX – на початку XX ст.**

Стаття присвячена історії культуртрегерських організацій в університетах Наддніпрянської України (Харківському, Новоросійському та університеті Святого Володимира в м. Києві) у другій половині XIX – на початку XX ст. Автор характеризує функції цих об'єднань та склад їх учасників, визначає етапи та напрямки їх діяльності. Особлива увага приділяється ролі творчих об'єднань студентів в культурних процесах, що відбувалися на теренах Наддніпрянської України в означений період.

Ключові слова: студентські організації, культуртрегерство, університет.

У другій половині XIX – на початку XX ст. студентство Російської імперії було одним з найбільш активних елементів суспільства, у своїх вимогах воно йшло далі ніж вирішення нагальних питань університетського життя, втілюючи у своєму русі прагнення багатьох прошарків суспільства. Для вирішення власних проблем та задоволення спільних інтересів університетська молодь об'єднувалася в різноманітні організації.

До теперішнього часу історія об'єднань університетської молоді досліджувалася лише епізодично, досі не існує жодної спеціальної монографії з цього питання. Присвячені студентству праці, авторами яких виступали представники радянської історіографії, торкалися, в першу чергу, історії об'єднань політичного характеру¹. Сформовані ж за іншими ознаками організації часто залишалися поза увагою дослідників. На сучасному етапі спостерігається відхід від означеної тенденції, більше уваги приділяється таким аспектам життя та діяльності університетської молоді, як соціальне та національне структурування складу студентства, його правовий статус, матеріально-побутове становище тощо². Поряд із цим слід відзначити, що як радянські, так і сучасні дослідники зверталися, передусім, до історії студентських об'єднань столичних університетів, надаючи

лише епізодичні відомості щодо таких організацій у провінційних вищих навчальних закладах Російської імперії.

Врамках статті стоїть завдання висвітлити процес інституалізації культуртрегерських організацій в університетах Наддніпрянської України у другій половині XIX – на початку XX ст.

Термін «культуртрегерство» походить від німецького слова *kulturträger* (букв. - носій культури)³. В «Повному словнику іноземних слів, що увійшли до вжитку в російській мові», який побачив світ у Москві у 1907 р., знаходимо наступне визначення цього терміну: *культуртрегер* – носій культури, розповсюджувач освіти, той, хто сприяє духовному розвитку, розумовому та моральному вдосконаленню⁴; цей термін набув певного розповсюдження й в університетському середовищі Наддніпрянської України наприкінці XIX – на початку XX ст.

У даному випадку під студентськими культуртрегерськими організаціями ми розуміємо об'єднання, діяльність яких була спрямована на реалізацію духовних потреб та культурних (мистецьких, театральних тощо) і спортивних інтересів університетської молоді. Ці об'єднання окрім розважальної, виконували також благодійну та виховну функцію.

Художня самодіяльність студентів в університетах України виникла ще на початку їх існування. Відзначимо, що творча самодіяльність столичних університетів набула розвинених форм досить рано. Зокрема, перший в історії російської вищої школи студентський театр виник у Московському університеті ще у 1756 р.

Слід зауважити, що перші постійні театри на Україні з'явилися на зламі XVIII та XIX ст. у Харкові, Києві та Одесі, згодом у Полтаві, Бердичеві та інших містах⁵. Перші спроби студентів з влаштування власних спектаклів відбулися невдовзі після цього.

Так, у Харківському університеті, за свідченням Д. І. Багалія, на початку XIX ст. студенти «влаштовували аматорські спектаклі у власному приміщенні, куди запрошувалася навіть стороння публіка». Ці спектаклі були дозволені ректором університету Т. І. Осиповським у 1813 р., а дещо пізніше (у 1814 р.) цей дозвіл був підтверджений міністром народної освіти, графом А. К. Разумовським. При цьому, за думкою Д. І. Багалія, «студенти ставили досить серйозні та вдалі п'єси, які дійсно могли мати благодійний вплив на їх літературні смаки»⁶.

У першій чверті XIX ст. встановилися творчі контакти між студентською молоддю м. Харкова і кріпосними музикантами, архієрейським хором та існуючим при ньому оркестром, артистами, дилетантами, які неодноразово брали участь у постановках

великих ораторіальних полотен, що вимагали значної кількості виконавців⁷. Студенти захоплювалися музикою, і особливорідними їм малоросійськими піснями. Окрім самостійного виконання цих пісень, університетська молодь любила слухати їх у професійному виконанні. Так, студенти «водили до своїх кімнат, пригощали яблуками, кренделями, примушували співати малоросійські пісні під акомпанемент гітари» півного архієрейського хору Пехотинського⁸. При цьому, за свідченням Д. І. Багалія, серед харківського студентства «малоросійська пісня панувала до такої міри, що захоплювала навіть чистих великоросів»⁹.

Широкого розповсюдження студентська самодіяльність в університетах Наддніпрянської України набуває у 50 – 60-ті роки XIX ст. Відзначимо, що в цей період основою українського театрального життя був родинний театр. Родинні вистави влаштовували перш за все представники демократичної інтелігенції і прогресивного дворянства¹⁰.

Починаючи з 60-х років XIX ст. відбувається процес розширення самодіяльної бази сценічного руху. Любительські гуртки з'являються серед представників верств суспільства різного професійного та освітнього рівня. Цей процес відбувався під впливом нових соціально-політичних і економічних умов, які виникли після відміни кріпацтва та низки інших буржуазних реформ. Українські вистави були популярні у військовому середовищі. У 80 – 90-х роках XIX ст. аматорський театр знайшов плідний ґрунт для свого розвитку серед робітників. Наприкінці XIX ст. він стає популярним і серед селян¹¹. Активними учасниками цього руху були і студенти університетів Наддніпрянської України.

Так, І. В. Любарський у спогадах про Харківський університет 1850–1855 рр., згадував про влаштування в міському театрі з благодійною метою «студентських спектаклів, в яких усі ролі, навіть жіночі, виконувалися студентами, та грав оркестр з одних студентів»¹².

З 1859 р. в актовій залі університету Святого Володимира в Києві влаштовувалися аматорські російські вистави, де виконавцями були студенти університету за активною участю популярного тоді професора А. Селіна. Цими виставами київське російськомовне суспільство намагалося протистояти засиллю польського репертуару в міському театрі, керованому Т. Борковським. В 1862 р. ці вистави були перенесені на сцену міського театру. Відомо з афіші, що у проведеній 20 січня 1862 р. на сцені міського театру гуртком студентів університету комедії М. Гоголя «Женитьба» роль Анучкіна грав студент М. Лисенко¹³.

Нагадаємо, що творчість М. Лисенка (1841 – 1912) – великого українського композитора, блискучого піаніста-віртуоза, талановитого хорового диригента, педагога, музикознавця, основоположника української класичної музики, - становить цілу епоху в музичному житті України. Починаючи з 70-х років XIX ст. М. Лисенко обробив та опублікував понад 600 зразків українського музичного фольклору, створив великий цикл «Музика до «Кобзаря» Т.Г. Шевченка», який включає понад 80 творів різних жанрів і форм¹⁴.

У 1863 р. в київському міському театрі почалися аматорські вокально-інструментальні концерти з так званими живими картинами за участю М. Лисенка¹⁵. У 1864 р. в репертуарі аматорського гуртка студентів університету Святого Володимира з'являлися українські вистави: збереглася афіша спареної вистави «Наталка Полтавка» І. Котляревської та «Простак» М. Гоголя, показаних в один вечір на сцені міського театру 26 лютого 1864 р. Вистава закінчилася двома дивертисментами: «Чумацький табір» і «Вулиця»¹⁶.

16 листопада 1864 р. студенти університету зіграли у міському театрі «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Тяжбу» М. Гоголя, водевіль «Кум-мірошник або Сатана в бочці» Д. Дмитренка і дивертисмент «Гульбище». Надалі український репертуар у діяльності аматорського гуртка університету Святого Володимира занепадає. Під впливом аматорських вистав на початку 1864 р. студенти М. Лисенко та М. Старицький взялися за створення опери «Гаркуша» (за п'єсою О. Стороженка), але твір цей не був закінчений.

У 1866 р. колишні студенти університету Святого Володимира М. Драгоманов і М. Старицький склали текст сатиричної опери «Андрашіада», музику до якої із різних музичних творів скомпонував М. Лисенко. Вистава відбулася в домашніх умовах.

У 1870-х роках при Харківському університеті успішно виступав студентський аматорський театр, репертуар якого складався здебільшого з класичної драматургії. Ставилися, зокрема, такі твори як «Горе от ума» О. Грибоедова та «Ревізор» М. Гоголя¹⁷.

Студенти регулярно брали участь в благодійних концертах, влаштованих як за власною ініціативою, так і за ініціативою інших осіб чи організацій. Так, у 1876 р. артисти Російської оперної трупи висловили бажання провести концерт на користь бідних студентів. В цьому випадку в концерті взяли участь і самі студенти¹⁸. У 1888 р. з ідеєю влаштування благодійного концерту на користь малозабезпечених студентів Київського університету виступило Товариство російських драматичних артистів¹⁹.

Наприкінці 70-х – у 80-ті роки XIX ст. у Києві на користь слухачок Вищих жіночих курсів неодноразово відбувалися благодійні музично-танцювальні вечори, в яких брав участь студентський хор під керівництвом молодого тоді композитора М. Лисенка²⁰.

31 січня 1888 р. у приміщенні Харківського дворянського зібрання відбувся благодійний концерт на користь малозабезпечених студентів музичного училища. Збір від концерту склав 700 руб.²¹. У лютому цього ж року студент Харківського університету Ю. Ф. Данилович взяв участь в концерті на користь Товариства взаємодопомоги прикажчиків²², а студентський хор та оркестр музичного гуртка університету - в концерті на користь розповсюдження в народі грамотності в Харкові²³.

Студенти проводили вечори не тільки з благодійною метою на користь бідних та хворих, а й для свого відпочинку. Ці вечори мали характер студентського свята, а тому на них бувало багато як студентів, так і професорів. Так, на вечорах студентів-філологів Харківського університету, як правило, було літературно-музичне відділення за участю місцевих оперних співаків. Танці, що продовжувались майже всю ніч, не проходили без гопака та кавказької лезгинки.

При Харківському університеті існували студентський оркестр та хор. У 1888 р. до них записалося 25 чоловік. Першим диригентом став викладач музичного училища А. Е. фон Глен²⁴. Він викладав у Харкові недовго (шість років), але в нього були учні, які в майбутньому стали відомими музикантами (І. І. Пресс, Є.Я. Белоусов, М. Є. Букінік, І. І. Дубинський). Пізніше Глен був запрошений до Московської консерваторії, де став помічником ректора. У Глена в Москві навчалися відомі в усьому світі віолончелісти К. А. Миньяр-Белоручев, К. Вилкомірський, Г. Пятигорський та інші²⁵.

В подальшому диригентами оркестру та хору були викладач Харківського музичного училища Докачевський та І. М. Туроверов, колишній студент історико-філологічного факультету Харківського університету²⁶. За даними на 1908 р. в хорі нараховувалось 40 студентів, в цей час в університеті діяв також і окремий вірменський хор. Слід згадати також, що музичний гурток Харківського університету в 1910 р. поклав початок діяльності студентського симфонічного оркестру.

Дозвілля університетської молоді не завжди мало організований характер. Офіційний дозвіл на створення музичних та спортивних студентських організацій відбувся лише наприкінці XIX ст. Ці організації були дозволені циркуляром міністра народної освіти Н. П. Боголепова, який побачив світ у 1899 р.

Згідно «Тимчасовим правилам організації студентських товариств у вищих навчальних закладах відомства міністерства народної освіти», прийнятим у 1901 р., «музичні гуртки для хорового співу, оркестрової гри, на балалайках, мандолінах, гітарах і т. п.» мали на меті «надати можливість студентам навчатися співу та музиці та удосконалюватися в цих мистецтвах»²⁷.

У січні 1901 р. були затверджені правила студентського музичного гуртка при Новоросійському університеті. Відзначимо, що за їх основу був взятий проект, складений інспектором студентів²⁸. Оркестр та хор студентів Новоросійського університету збиралися для вивчення та виконання творів оркестрової та хорової музики²⁹. Участь в роботі гуртка могли брати лише студенти університету. Університет надавав гуртку приміщення для репетицій з необхідним приладдям, ноти та інструменти. Диригент та регент отримували заробітну платню за рахунок спеціальних коштів університету. Усі зібрання оркестру та хору мали відбуватися у присутності помічника інспектора студентів. Оркестр та хор влаштовували концерти. Певний відсоток отриманих коштів надходив до «музичного фонду», а більша частина коштів надходила в розпорядження Товариства для допомоги нужденним студентам³⁰.

Новий хор при Новоросійському університеті з'явився у 1914 р. Ідея його створення виникла після вдалого виступу тимчасового студентського хору на студентському вечорі 7 грудня 1913 р. під керівництвом студента Кукоша³¹. «Відповідальними особами» за діяльність гуртка стали проф. А. К. Медведєв та приват-доцент М. Б. Зиле. Проект статуту гуртка був розглянутий Радою університету та затверджений на засіданні 5 березня 1914 р. У 1914 р. до складу хору входило 63 студенти. 2 листопада 1914 р. гуртком був влаштований концерт на користь поранених. Збір за концерт досяг суми 3232 руб. З відрахуванням витрат чистого збору залишилось 2610 руб., що були розподілені рівними частинами між трьома комітетами допомоги пораненим, які існували в Одесі³². До хору входили і слухачки Вищих жіночих курсів. Члени гуртка сплачували членські внески. Наприклад, за 1914 р. до нього надійшло членських внесків на суму 28 руб. 50 коп., а за 1915 р. - 13 руб. 50 коп. У 1915 р. жодних виступів студентського хору Новоросійського університету не відбулось. За рік відбулося лише одне зібрання учасників хору. Через деякий час його діяльність була припинена³³.

Існували студентські художні організації і у складі більш широких студентських об'єднань. Так, при харківській студентській громаді функціонували хор та драматичний гурток. Про це зга-

дував член громади Ю. Коллард: «При харківській студентській громаді був драматичний гурток та добрий мішаний хор. Гурток той часто давав аматорські вистави в Харкові й на провінції (здебільшого), а саме в Богодухові, Охтирці, Сумах, Білгороді тощо. Раз чи два їздили до Полтави. Режисером нашим був здебільшого Д. Антонович»³⁴.

Зауважимо, що певна частина студентських гуртків культурницького спрямування створювалась для прикриття іншої, як правило, політичної діяльності. Зокрема, у грудні 1907 р. вповноважений гуртка студентів «Любителів драматичного мистецтва» Київського університету Оскар Печ висунув клопотання перед керівництвом краю про дозвіл означеному гуртку влаштувати в провінційних містах південно-західного краю благодійні спектаклі на користь недостатніх студентів університету³⁵. За даними поліції, частина коштів від спектаклів мала піти «на посилення соціал-демократичної організації. Що стосується складу означеного гуртка, то він налічував 11 чоловік. Серед них були Наталя Василівна Редчиць, Борис Антонович Скуратов, Іван Степанович Актицький та інші»³⁶.

Прикметою студентської повсякденності в університетах Російської імперії початку XX ст. стало запровадження спорту у вигляді різноманітних спортивних інституцій³⁷.

За деякими даними, перший студентський спортивний клуб був заснований в університеті м. Берна у 1816 р., а першою країною, що влаштувала асоціацію студентського спорту у 1905 р., стали США. Такі асоціації почали з'являтися на території Австралії (1906), Польщі (1908), Чехословаччині (1910), Швеції та Норвегії (1913) тощо. Основним завданням цих організацій був розвиток спорту серед студентів, що навчалися в університетах.

У вищих навчальних закладах Російської імперії, і в тому числі в університетах Надніпрянської України, студентський спорт не набув тих масштабів, як це було, зокрема, в США. До цієї теми звернувся в своїй статті публіцист І. Каменцев. Серед характерних особливостей американських студентів автор виділив схильність до фізичних вправ та змагань. При цьому репутація університету, значною мірою, залежала від спортивних досягнень його студентів. Як зазначав Каменцев, кожний вищий навчальний заклад мав власні спортивні прийоми та традиції³⁸. Такі традиції не склалися в російських університетах, втім поступово спорт входив до студентського життя.

Так, серед студентів Харківського університету були прихильники футболу: в 1910 р. діяв гурток студентів-футболістів. Прихильники шахів також збиралися на засідання свого гуртка в університеті³⁹.

Досить активно функціонував спортивний гурток при Київському університеті. Його статут був затверджений на засіданні Ради університету 27 листопада 1909 р. Організація мала на меті «фізичний розвиток учасників гуртка та надання їм можливості здорових та розумних розваг шляхом занять різноманітними галузями спорту». Гурток влаштував гімнастичний зал, каток, створив групи для гри у футбол та для занять іншими видами спорту. Влаштовувались лекції на спортивні теми. Члени гуртка виплачували членські внески. До складу гуртка могли входити «всі студенти університету, не помічені в моральній неблагонадійності». Гурток мав власну печатку та вітрину в одному з коридорів університету⁴⁰. За даними на 1912 р. гурток очолював студент університету В. В. Масловський. До його складу входили студенти В. М. Дорожинський, В. С. Саликовський, М. А. Саранчов та інші⁴¹.

При Новоросійському університеті на початку ХХ ст. існувало гімнастичне товариство. Його статут був затверджений Радою університету 2 червня 1910 р. Згідно статуту, товариство «мало на меті надати студентству можливість присвячувати вільний час гімнастичним вправам, що послідовно та гармонійно розвивають фізичні сили»⁴². Товариство влаштовувало заняття фехтуванням, вправи з верхової їзди тощо. На засіданнях товариства зачитувались повідомлення зі спортивної тематики. Товариство мало власну бібліотеку. Воно складалося з дійсних та почесних членів. Справами товариства відало правління, що складалося з голови, товариша голови, секретаря, товариша секретаря, казначея та п'яти членів. Головою правління мав бути викладач університету або інша особа, запрошена товариством з дозволу ради університету. Щорічно товариство надавало фінансовий звіт до Правління університету⁴³. У 1910 р. головою правління товариства став професор В. І. Курдиновський.

Відзначимо, що міністерство народної освіти сприяло діяльності студентських гуртків спортивного спрямування. Так, у лютому 1913 р. міністерством було виділено 1000 руб. На придбання двох гребних човнів для спортивного гуртка Київського університету⁴⁴.

Певну увагу проблемам спорту приділяли і місцеві урядовці. Так, у зв'язку з відсутністю місця для занять спортом гласний Харківської думи Е. Г. фон Бекман пропонував влаштувати «гімнастичний куточок» в університетському саду⁴⁵.

Слід мати на увазі, що студентський спорт, який зароджувався, долучав до себе незначну категорію любителів фізичного вдосконалення. В це коло входила забезпечена молодь. Спортивні заняття вимагали, по-перше, чималих затрат часу, дефіцитного для студентської більшості, окрім навчання зайнятої додатковими

заробітками, по-друге, коштів – на відповідний одяг та спорядження. Необхідним було й відповідне харчування, набагато більш якісне, ніж могла собі дозволити абсолютна більшість студентів⁴⁶.

Необхідно відзначити, що за ступенем розвитку культуртрегерські організації істотно поступалися науковим студентським організаціям. Хоча б тому, що вимагали специфічних схильностей і талантів, наприклад в галузі музичного та драматичного мистецтва.

Отже, культуртрегерські організації студентів в університетах Наддніпрянської України виникли невдовзі після відкриття цих навчальних закладів. Починаючи з 50-х – 60-х років XIX ст. їх діяльність набуває досить широкого розвитку. Протягом другої половини XIX ст. вона носить неформальний характер та частіше за все не має організаційного оформлення. В цей час студенти влаштовують вечори, вистави та спектаклі не лише з розважальною, але й з благоїдною метою. Через урядову заборону на створення студентських гуртків творчі об'єднання університетської молоді носили неформальний характер, не мали більш-менш чіткої структури та фіксованого членства. Наприкінці XIX – на початку XX ст. ці організації були дозволені офіційно та отримали змогу легалізувати свою діяльність. Це сприяло інституалізації об'єднань, у яких з'явилися власні затверджені навчальним керівництвом статuti, фіксоване членство тощо. На початку XX ст. виникають гуртки, метою яких стає, передусім, організація вільного часу університетської молоді.

Примітки:

1. Гусятников П. С. Революционное студенческое движение в России, 1899 – 1907 / П. С. Гусятников. – М., 1971; Щетинина Г. И. Из истории студенческого движения конца 70-х – начала 80-х годов: (Корпоративные формы выступлений) / Г. И. Щетинина // Исторические записки. – 1980. – Т. 105; Она же. Классификация и анализ основных источников по истории университетской контрреформы 1884 года // Малоисследованные источники по истории СССР XIX – XX вв. (Источниковедческий анализ). – М., 1964; Она же. Студенчество и революционное движение в России, последняя четверть XIX ст. – М., 1987; Она же. Университеты в России и устав 1884 года. – М., 1976; Эймонтова Р. Г. Русские университеты на грани двух эпох: от России крепостной до России капиталистической / Р. Г. Эймонтова. – М.: Наука, 1985; Она же. Университетская реформа 1862 г. // Историч. зап. – 1961. – Т. 70 та ін.

2. Гришунин П. В. Студенчество столичных университетов: структуры повседневной жизни: (Электронный ресурс): 1820-е – 1880-е гг. / П. В. Гришунин. - Дисс. ... к. и. н.: 07.00.02. – СПб.: РГБ,

2005; *Іванов А. Е.* Студенческая корпорация России в конце XIX – начале XX в.: опыт культурной и политической самоорганизации / А. Е. Иванов. – М., 2004; Он же. Студенческие землячества в России (конец XIX – начало XX в.) // *Отечественная история*. – 2000. – №5; Он же. Студенческие христианские кружки в высших учебных заведениях России начала XX в. // *Народ и власть: исторические источники и методы исследования*. – М., 2004; Он же. Студенчество России конца XIX – начала XX в.: социально-историческая судьба. – М., 1999; *Феофанов А. М.* Студенчество Московского университета второй половины XVIII – первой четверти XIX в. / А. М. Феофанов. - Дисс. ... к. и. н.: 07.00.00, 07.00.02. – М.: РГБ, 2006 та ін.

3. *Словарь иностранных слов*. – М., 1988. – С. 273.

4. *Попов М.* Полный словарь иностранных слов, вошедших в употребление в русском языке / М. Попов. – М., 1907. – С. 182.

5. *Богуцький Ю. П., Андрущенко В. П., Безвершук Ж. О., Новохатько Л. М.* Українська культура в європейському контексті / Ю. П. Богуцький, В. П. Андрущенко, Ж. О. Безвершук, Л. М. Новохатько. – К.: Знання, 2007. – С. 262.

6. *Багалій Д. І.* Вибрані праці. Т. 3. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Ч. 1 (1805–1815 гг.) / Д. І. Багалій. - Харків, 2005. – С. 875.

7. *Кононова О. В.* Музична культура Харкова кінця XVIII – початку XX ст. / О. В. Кононова – Харків: Основа, 2004. – С. 122.

8. *Багалій Д. І.* Вибрані праці. Т. 3. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Ч. 1 (1805 – 1815 гг.) / Д. І. Багалій. - Харків, 2005. – С. 875.

9. Там само. – С. 877.

10. *Шкода Н. А.* Місце і роль українського драматичного театру Наддніпрянщини другої половини XIX – початку XX ст. в національно-культурному відродженні / Н. А. Шкода. – Дис. ... к. і. н. – Запоріжжя, 2006. – С. 12.

11. Там само. – С. 13.

12. *Любарский И. В.* Воспоминания о Харьковском университете 1850 – 1855 гг. / И. В. Любарский // *Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт.* Т. 1. – С. 442.

13. *Історія української культури. У 5 т. Т. 4. Кн. 2. Українська культура XIX ст.* / Под ред. Бондар М. П., Загайкевич О. П., Пилипчук Р. М. та ін. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 332.

14. *Богуцький Ю. П., Андрущенко В. П., Безвершук Ж. О., Новохатько Л. М.* Українська культура в європейському контексті / Ю. П. Богуцький, В. П. Андрущенко, Ж. О. Безвершук, Л. М. Новохатько. – К.: Знання, 2007. – С. 260.

15. Історія української культури. У 5 т. Т. 4. Кн. 2. Українська культура XIX ст. / Под ред. Бондар М. П., Загайкевич О. П., Пилипчук Р. М. та ін. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 332.

16. Там само. – С. 332.

17. *Новиков А. О.* Слобожанський драматичний театр. Нариси історії / А. О. Новиков. – Харків: ХДПУ, 2002. – С. 37.

18. ЦДІА України, м. Київ. Ф. 707. Управління Київським навчальним округом. Оп. 261/1876. Од. зб. 10. Арк. 32.

19. Київський університет: Документи і матеріали (1834–1984). – К.: Вища школа, 1984. – С. 57.

20. Студенческий хор // Киевский телеграф. – 1882. - №234. – С. 5.

21. Музыкальные заметки // ЮК. - 1888. - 6 февр. - Подпись: О. – С. 3.

22. Концерт и танцевальный вечер в пользу Общества взаимного вспоможения приказчиков // ЮК. - 1888. - 26 февр. – С. 4.

23. Концерт в пользу Общества распространения в народе грамотности // ЮК. - 1888. - 28 февр. – С. 3.

24. Студенческий оркестр Харьковского университета // ЮК. - 1888. - 5 нояб. – С. 4.

25. *Щелкановцева Е. М.* Из истории харьковских струнных классов [Электронный ресурс. Режим доступа: www.elmichsch.narod.ru]. Доступ – 2.03.2009 г.

26. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 – 1905) / Сост. Д. И. Багaley, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Харьков, 1906. – С. 308.

27. Временные правила организации студенческих учреждений в высших учебных заведениях ведомства министерства народного просвещения. – Томск, 1901. – С. 17.

28. РДІА. Ф. 733. Департамент народної освіти. Оп. 151. Од. зб. 112. Арк. 215.

29. Правила студенческого музыкального кружка при имп. Новороссийском университете // Сборник распоряжений по министерству народного просвещения. – Т. 15. 1901–1903 гг. – СПб, 1904. – Стб. 24.

30. Там само. – Стб. 25.

31. Отчет о состоянии и деятельности императорского Новороссийского университета за 1914 г. – Одесса, 1915. – С. 320.

32. Там само. – С. 321.

33. Отчет о состоянии и деятельности императорского Новороссийского университета за 1915 г. – Одесса, 1916. – С. 359.

34. *Коллард Ю.* Спогади юнацьких днів, 1897 – 1906. Українська студентська громада в Харкові. Революційна українська партія (РУП) /

Ю. Коллард. – Торонто, 1972. – С. 49.

35. ЦДІА України, м. Київ. Ф. 275. Київське охоронне відділення. Оп. 1. Од. зб. 1461. Арк. 809.

36. Там само. – Арк. 811 – 812.

37. *Иванов А. Е.* Студенческая корпорация России в конце XIX – начале XX в.: опыт культурной и политической самоорганизации / А. Е. Иванов. – М., 2004. – С. 143.

38. *Каменцев И.* Студенческая молодежь в Америке / И. Каменцев // Рус. богатство. – 1897.- № 5. – С. 214.

39. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна за 200 років / В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев та ін. – Харків, 2004. – С. 270.

40. ЦДІА України, м. Київ. Ф. 707. Управління Київським навчальним округом. Оп. 158. 1909 р. Од. зб. 79. Арк. 5.

41. ЦДІА України, м. Київ. Ф. 275. Київське охоронне відділення. Оп. 1. Од. зб. 2613. Арк. 66.

42. Устав студенческого гимнастического общества при Императорском Новороссийском университете. – Одесса, 1910. – С. 3.

43. Там само. – С. 10.

44. ЦДІА України, м. Київ. Ф. 707. Управління Київським навчальним округом. Оп. 81. Од. зб. 9. Арк. 8.

45. Об устройстве «гимнастического уголка» в университетском саду // ЮК. - 1890. - 8 апр. – С. 4.

46. *Иванов А. Е.* Студенческая корпорация России в конце XIX – начале XX в.: опыт культурной и политической самоорганизации / А. Е. Иванов. – М., 2004. – С. 148.

Marina Grigorieva

Student kulturtregert organizations in the universities of Naddniper Ukraine in the second half XIX – at the beginning of XX century

The article is devoted to the history of kulturtregert organizations in the universities of Naddniper Ukraine in the second half XIX – at the beginning of XX century. The author is characterizing the functions of these associations and list of their entries, determines the stages and directions of their activity. The special attention is spared to the role of creative associations of students in cultural processes which took place on the walks of life of Naddniper Ukraine in a noted period.

Key words: student organizations, kulturtregert, university.

Надійшла до редколегії 05.11.2009